

III. Особливості розгляду господарськими судами окремих категорій господарських спорів

DOI: 10.33498/Юсп-2020-07-131

Антоніна Бобкова

докторка юридичних наук, професорка,
академчнина НАПрН України, заслужена юристка України,
професорка кафедри господарського права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0834-7514>
bobkova50@gmail.com

Валерія Новошицька

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри господарського права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4008-8660>
novoshitska@donnu.edu.ua

УДК 346.9

ПРАВОВА ОСНОВА РОЗГЛЯДУ ГОСПОДАРЬКИМ СУДОМ СПОРІВ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНИХ ОСІБ

Анотація. Для нашої країни одним із актуальних і практичних завдань сьогодення є залучення до вирішення соціально-економічних питань іноземних інвесторів, для яких важливим фактором, на думку експертів, є захищеність їхніх прав та інтересів, що, зі свого боку, залежить від стану правової основи розгляду господарських спорів за їхньою участю. Іноземні особи мають право звертатися за захистом порушених прав та інтересів у господарський суд, виступати відповідачем або іншим учасником судового процесу. При цьому судове провадження за участю іноземної особи в господарських судах має певні особливості, які закріплені в різних нормативно-правових актах, міжнародних договорах, угодах сторін, а судова практика свідчить про складність і неоднозначність застосування норм відповідного законодавства, що подекуди унеможливує ефективний захист і швидке вирішення спору. У науці питання правової основи розгляду спорів з іноземним елементом господарськими судами розглядалося опосередковано і не було предметом окремого дослідження.

© Антоніна Бобкова, Валерія Новошицька, 2020

ПРАВО

Метою статті є узагальнення правової основи розгляду господарськими судами спорів за участю іноземних осіб та обґрунтування напрямів розвитку й удосконалення відповідного законодавства України для підвищення рівня привабливості господарського провадження для звернень іноземних інвесторів щодо захисту прав і законних інтересів.

У результаті дослідження одержано такі результати: 1) узагальнено правову основу розгляду господарськими судами спорів за участю іноземних осіб, яку становлять норми Господарського процесуального кодексу України (ГПК України), інших законів і підзаконних нормативно-правових актів, норми міжнародних договорів, що стали частиною національного законодавства, господарські договори (контракти); 2) обґрунтовано напрями розвитку й удосконалення відповідного законодавства України: на рівні ГПК України щодо підсудності спорів за участю іноземної особи; розширення компетенції господарських судів через віднесення до їхньої підвідомчості справ у спорах, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду; доповнення підставами визнання арбітражних угод недійсними та такими, що не можуть бути виконані; на рівні міжнародних договорів – ратифікація Конвенції про угоди про вибір суду; на рівні підзаконних нормативно-правових актів – конкретизація Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) у частині рекомендацій щодо формулювання розділу зовнішньоекономічного договору щодо урегулювання спорів у судовому порядку з огляду на неможливість вибору сторонами норм процесуального права при розгляді справи у господарських судах.

Запропоновано внесення змін до ГПК України, Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів).

Ключові слова: правова основа; господарське судочинство; іноземна особа; арбітражна угода.

Для нашої країни одним із актуальних і практичних завдань сьогодення є залучення до вирішення соціально-економічних питань іноземних інвесторів, для яких важливим фактором, на думку експертів, є захищеність їхніх прав та інтересів, що, зі свого боку, залежить від стану правової основи розгляду господарських спорів за їхньою участю. Іноземні особи мають право звертатися за захистом порушених прав та інтересів у господарський суд відповідно до встановленої підвідомчості й підсудності господарських спорів, виступати відповідачем або іншим учасником судового процесу. При цьому судове провадження за участю іноземної особи має певні особливості, які закріплені в різних нормативно-правових актах та інших документах. Так, питання розгляду господарським судом спорів за участю іноземних осіб регулюються Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК України)¹,

¹ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.

законами України “Про міжнародне приватне право”², “Про міжнародний комерційний арбітраж”³ та іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, угодою сторін спору.

Практика використання правової основи при розгляді спорів у господарських судах України вказує на те, що задоволення відповідних вимог або навіть прийняття відповідної позовної заяви подекуди є неможливим із огляду на складність і неоднозначність застосування норм законодавства щодо судового провадження за участю іноземних осіб. Зокрема, низка аспектів такого судового провадження (підвідомчість і підсудність спору, підстави прийняття відповідного позову до розгляду, зміст угоди про вибір суду, строк розгляду спору тощо) вимагають відповідного доопрацювання, першим кроком до чого є узагальнення стану правової основи таких відносин.

У науковій літературі окремі аспекти, що пов’язані з розглядом компетентними органами спорів за участю іноземних осіб, зокрема й питання правової основи такого розгляду, неодноразово досліджували представники науки різних галузей права та юристи-практики, зокрема: О. Волощук, М. Гетманцев, А. Гриняк, О. Зозуля, З. Мамон, О. Переверзева, О. Подцерковний, І. Побірченко, Ю. Притика, О. Торгашин, О. Фролов, С. Хєда, С. Юлдашев. Водночас перелічені автори здебільшого торкалися питань правової основи розгляду спорів за участю іноземних осіб у міжнародних комерційних арбітражах. Наукові праці останніх років присвячені розгляду таких спорів у державних судах (наприклад, І. Венедіктова, Г. Вронська, Т. Кисельова, С. Теньков, Г. Цірат), аналізу різних стадій та аспектів такого провадження, тоді як питання правової основи розгляду названих вище спорів не було предметом окремого дослідження.

Метою дослідження є узагальнення правової основи розгляду господарськими судами спорів за участю іноземних осіб та обґрунтування напрямів удосконалення відповідного законодавства України для підвищення рівня привабливості господарського провадження для звернень іноземних інвесторів щодо захисту прав і законних інтересів.

Насамперед до правової основи розгляду господарським судом спорів за участю іноземних осіб слід віднести норми, які містяться у ГПК України, де досліджуваному питанню присвячено розділ IX “Провадження у справах за участю іноземних осіб”, нормами якого встановлено, що іноземні особи мають такі самі процесуальні права та обов’язки, що й громадяни України та юридичні особи, створені за законодавством України,

² Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. № 32. Ст. 422.

³ Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4002-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 25. Ст. 198.

крім винятків, встановлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 365 ГПК України). Крім того, ГПК України врегульовано такі питання, як підсудність судам справ за участю іноземних осіб, звернення господарських судів із судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави, зміст і форма судового доручення про надання правничої допомоги.

Підсудність справ за участю іноземних осіб визначається ГПК України, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 366 ГПК України). Водночас аналіз практики та звернення до відповідних загальних положень (статті 27–31 ГПК України) щодо підсудності спорів господарським судам вказує на необхідність уточнення та доповнення таких положень з огляду на особливості спорів за участю іноземних осіб. Зокрема, це стосується договірної підсудності справ за участю іноземних осіб, на необхідність якої неодноразово звертали увагу науковці та юристи-практики. І хоча можливість визначити господарський суд як орган, який вирішуватиме спір у договорі, стороною якого є іноземний суб'єкт господарювання, впливає з низки положень інших законів і міжнародних договорів, про що йтиметься далі, та не суперечить нормам ГПК України, окремі аспекти такої підсудності залишаються спірними.

Серед питань, які потребують уточнення, можна назвати співвідношення правил загальної підсудності та підсудності, що визначена угодою сторін, щодо перелічених вище випадків (не стосується виключної підсудності справ); визначення суду, повноважного розглядати спір, у випадку, коли відповідач є нерезидентом, а сторони визначили, що справа підлягає вирішенню у господарських судах без уточнення конкретного суду; підвідомчість спору господарському суду у випадках, якщо сторони взагалі не визначили в договорі, який суд розглядатиме спори.

ГПК України детально регламентує порядок звернення з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави (статті 367–371), що мінімізує складність здійснення окремих процесуальних дій на території іншої держави (вручення документів іноземній особі, отримання доказів, проведення окремих процесуальних дій на території іншої держави).

Важливими є також інші положення ГПК України, які встановлюють певні процесуальні особливості провадження за участю іноземних осіб. Так, у п. 8 ст. 91 ГПК України встановлено правила допуску як письмових доказів у справі іноземних офіційних документів. Сторони зовнішньоекономічного договору можуть підпорядкувати свої відносини нор-

мам права іншої країни, що певною мірою ускладнює вирішення спору господарським судом. На цей випадок у ч. 1 ст. 108 ГПК України передбачено право учасників справи подати до суду висновок експерта у галузі права щодо змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування, доктриною у відповідній іноземній державі. ГПК України встановлено певні особливості і щодо підтвердження правосуб'єктності іноземної юридичної особи, яка подає документ, що є доказом її правосуб'єктності за відповідним іноземним законом (сертифікат реєстрації, витяг із торгового реєстру тощо) (ст. 170 ГПК України).

Ще одним питанням правової основи здійснення провадження за участю іноземних осіб, що потребує визначеності, є підвідомчість справ у спорах, які виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду. Наразі розгляд відповідних справ здійснюється у порядку цивільного судочинства (ч. 8 ст. 19, розділ VIII “Провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів”, розділ IX “Визнання та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражів в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів” Цивільного процесуального кодексу України⁴), незважаючи на те, що за суб'єктивним складом і предметом спору переважна частина таких справ є господарськими, а отже, потребують розгляду суддями відповідної кваліфікації, на що вже зверталася увага у науковій літературі⁵.

До правової основи розгляду спорів за участю іноземних осіб господарським судом може бути віднесено і Кодекс України з процедур банкрутства⁶, розділ VIII книги третьої якого присвячено провадженню у справах про банкрутство, пов'язаних з іноземною процедурою банкрутства. Зокрема, йдеться про положення щодо провадження у справі про банкрутство боржника, який створений і здійснює діяльність відповідно до законодавства України, має місцезнаходження на території України, якщо таке провадження є основним щодо будь-якого іншого іноземного провадження.

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>> (дата звернення: 13.06.2020).

⁵ А Бобкова, В Новошицька, ‘Юрисдикція господарських судів’ (2017) 9 Право України 86.

⁶ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.

Важливим нормативно-правовим актом, що стосується провадження у справах за участю іноземних осіб, є Закон України “Про міжнародне приватне право” (далі – Закон), яким у ст. 2 врегульовано такі питання:

- 1) визначення застосовуваного права;
- 2) процесуальна правоздатність і дієздатність іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб;
- 3) підсудність судам України справ з іноземним елементом;
- 4) виконання судових доручень; визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів⁷.

До правової основи зазначеного провадження відносяться розділи XI “Провадження у справах за участю іноземних осіб” та XII “Підсудність та виконання іноземних судових доручень” Закону. Перш за все становить інтерес ст. 43, за якою сторони договору згідно зі статтями 5 та 10 Закону можуть обрати право, що застосовується до договору, крім випадків, коли вибір права прямо заборонено законами України. Обране право буде підлягати застосуванню господарським судом при вирішенні спору.

Закон закріплює перелік випадків, коли суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом, хоча такий перелік не є вичерпним, оскільки в ньому зазначено, що це можуть бути й інші випадки, визначені законом України та міжнародним договором України (п. 12 ч. 1 ст. 76).

Особливої уваги заслуговують правила виключної підсудності справ з іноземним елементом судам України, встановлені у ст. 77 Закону, перелік яких може бути доповнений іншими випадками, визначеними законами України, серед яких і передбачені ГПК України щодо виключної підсудності.

Водночас аналіз практики застосування Закону господарськими судами вказує на наявність у ньому колізійних норм, що визначають: право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом щодо правового статусу фізичних та юридичних осіб, правочинів, довіреностей, позовної давності, прав інтелектуальної власності, договірних і недоговірних зобов'язань та іншого, які потребують відповідного опрацювання.

До правової основи розгляду господарським судом спорів за участю іноземних осіб відносяться і норми розділу VII “Порядок розгляду спорів

⁷ Про міжнародне приватне право (н 2).

у зовнішньоекономічній діяльності” Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність”⁸. Зокрема, у ст. 38 передбачено:

Спори, що виникають між суб’єктами зовнішньоекономічної діяльності, іноземними суб’єктами господарської діяльності у процесі такої діяльності можуть розглядатися судами України, а також за згодою сторін спору Міжнародним комерційним арбітражним судом та Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України та іншими органами вирішення спору, якщо це не суперечить чинним законам України або передбачено міжнародними договорами України⁹.

Відповідно до ст. 39:

Будь-які спори щодо застосування положень цього Закону та законів, прийнятих на виконання цього Закону, можуть бути предметом розгляду: <...>
– в господарських судах, якщо сторонами у справі виступають юридичні особи¹⁰.

До правової основи розгляду спорів з іноземним елементом можна віднести і ч. 1 ст. 8 Закону України “Про міжнародний комерційний арбітраж”:

Суд, до якого подано позов у питанні, що є предметом арбітражної угоди, повинен, якщо будь-яка із сторін попросить про це не пізніше подання своєї першої заяви щодо суті спору, залишити позов без розгляду і направити сторони до арбітражу, якщо не визнає, що ця арбітражна угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана¹¹.

Аналогічна норма передбачена і в п. 7 ч. 1 ст. 226 ГПК України.

Отже, на рівні законів правова основа розгляду спорів за участю іноземних осіб господарським судом представлена нормами таких законів, як ГПК України, закони України “Про міжнародне приватне право”, “Про зовнішньоекономічну діяльність”, “Про міжнародний комерційний арбітраж” та іншими, окремі положення яких потребують доповнення чи конкретизації.

Важливе значення для правової основи розгляду спорів за участю іноземних осіб господарським судом мають чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, які є части-

⁸ Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 29. Ст. 377.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Про міжнародний комерційний арбітраж (н 3).

ною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України¹²). Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору (ст. 19 Закону України “Про міжнародні договори України”¹³, ст. 3 Закону України “Про міжнародне приватне право”).

Серед таких договорів концептуальне значення має Угода про порядок вирішення спорів, пов’язаних із здійсненням господарської діяльності (далі – Угода)¹⁴, яка регулює питання вирішення справ, що впливають із договірних та інших цивільно-правових відносин між господарюючими суб’єктами, з їх відносин із державними та іншими органами, а також виконання рішень за ними. Угода визначає, що господарюючі суб’єкти користуються на території іншої держави-учасниці правовим і судовим захистом своїх майнових прав і законних інтересів, рівним із господарюючими суб’єктами цієї держави, визначає право іноземного суб’єкта без перешкод звертатися до судів (зокрема й господарських), виступати в них, порушувати клопотання, висувати позови та здійснювати інші процесуальні дії (ст. 3).

Угода визначає умови прийняття судом відповідних спорів (ч. 1 ст. 4), встановлює правила договірної підсудності (ч. 2 ст. 4), виключну компетенцію судів (частини 3, 4 ст. 4, порядок надання взаємної правничої допомоги, яка включає вручення та пересилання документів і виконання процесуальних дій, зокрема: проведення експертизи, заслуховування сторін, свідків, експертів та інших осіб (ст. 5) тощо.

Наступним міжнародним документом, що стосується правової основи розгляду господарських спорів за участю іноземних осіб, є Конвенція з питань цивільного процесу¹⁵. Зокрема, вона регулює взаємодію судів України з судовими органами інших держав із приводу вручення судових і позасудових документів, виконання судових доручень, а також виконання за кордоном інших процесуальних дій.

Ще одним актуальним документом правової основи розгляду зазначених вище спорів є Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів¹⁶, прийняття якої стало важливим кроком

¹² Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

¹³ Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

¹⁴ Угода про порядок вирішення спорів, пов’язаних із здійсненням господарської діяльності від 20 березня 1992 р. *Офіційний вісник України*. 2005. № 12. Ст. 587.

¹⁵ Конвенція з питань цивільного процесу: Конвенція від 1 березня 1954 р. *Офіційний вісник України*. 2005. № 4. Ст. 264.

¹⁶ Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів: Конвенція від 5 жовтня 1961 р. *Офіційний вісник України*. 2003 р. № 46. Ст. 2419.

для спрощення дипломатичної або консульської легалізації іноземних офіційних документів, оскільки для того, щоб господарський суд мав можливість прийняти документи, що походять від інших країн, як належні і допустимі докази у справі за участю іноземної особи, вони повинні бути легалізовані. Відповідно до неї найбільш поширеним способом оформлення документів для їх можливого використання за кордоном стало проставлення апостиля, що спростило посвідчення автентичності підпису, ролі, в якій виступала особа, що підписала документ, та, у відповідному випадку, автентичності відбитку печатки або штампу, якими скріплені документ.

До правової основи розгляду господарських спорів за участю іноземних осіб відноситься і Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах¹⁷. Нею врегульовано питання подання прохання Центральному Органу запитованої Держави згідно з формуляром, що додається до цієї Конвенції, без потреби легалізації або виконання інших аналогічних формальностей; порядок вручення відповідних документів, строки, наслідки неявки відповідача на відповідний виклик та ін. Зокрема, Конвенція використана в ухвалі Господарського суду міста Києва від 7 травня 2019 р. у справі № 910/24412/16¹⁸ щодо направлення копії зазначеного судового акта в перекладі на шведську мову для вручення компанії “Місен Ентерпрайзес АБ” (“Misen Enterprises AB”) у порядку, передбаченому такою Конвенцією, через Центральний орган Королівства Швеції.

Важливим документом правової основи щодо розгляду господарських спорів за участю іноземних осіб є положення Конвенції про отримання за кордоном доказів з цивільних і торгових справ¹⁹. Заявами і застереженнями до Конвенції передбачено, що названим у конвенціях центральним органом в Україні є Міністерство юстиції України, яке складає підтвердження про вручення документів і забезпечує передачу документів у цивільних або комерційних справах центральному органу юстиції іншої держави.

Опосередковано до правової основи провадження за участю іноземної особи може бути віднесено і Конвенцію про визнання і приведення до виконання іноземних арбітражних рішень²⁰, зокрема, положення, які визначають поняття “письмової угоди”, вимоги до її форми, закріплюють

¹⁷ Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах: Конвенція від 15 листопада 1965 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 31. Ст. 2124.

¹⁸ Ухвала Господарського суду м. Києва від 7 травня 2019 р. у справі № 910/24412/16 <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81619309>> (дата звернення: 10.06.2020).

¹⁹ Конвенція про отримання за кордоном доказів з цивільних і торгових справ: Конвенція від 18 березня 1970 р. *Офіційний вісник України*. 2005. № 44. Ст. 2821.

²⁰ Конвенція про визнання і приведення до виконання іноземних арбітражних рішень від 10 червня 1958 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 3004.

обов'язковість арбітражної угоди та передбачають відвід державного суду у зв'язку з непідсудністю. Водночас окремі положення потребують конкретизації, на що звертає увагу Г. Цірат, відзначаючи, що мають бути визначені межі та “процесуальні конструкції”, у межах яких компетентні державні суди України можуть розглядати питання, пов'язані з дійсністю арбітражних угод. Автор пропонує сформулювати основні теоретичні підходи щодо підстав визнання арбітражних угод недійсними, до визначення підстав визнання арбітражних угод такими, що не можуть бути виконані, з позиції такого підходу, який би сприяв проведенню арбітражних проваджень і тлумачення “неясних формулювань” арбітражних угод у такий спосіб, щоб “підтримувати” ці угоди та арбітражні провадження²¹. Таку пропозицію можна підтримати з уточненням: перелічені вище положення щодо господарських спорів доцільно закріпити в ГПК України.

Окремі положення, що становлять правову основу провадження за участю іноземного елемента, містяться в Європейській конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж²², зокрема: щодо підсудності державним судам, порядку та підстав відводу державного суду за непідсудністю, правил ухвалення державним судом рішення з питання про наявність або дійсність арбітражної угоди тощо.

Ще одним міжнародним документом, який містить відповідні положення, є Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах²³, яка визначає, що термін “цивільні справи” включає у себе також справи, що стосуються вирішення економічних спорів, а положення Конвенції застосовуються також до юридичних осіб (частини 3, 4 ст. 1).

Серед норм Конвенції, що стосуються вирішення спорів з іноземним елементом у господарських судах, може бути віднесено норми, які регулюють порядок надання правничої допомоги (розділ I), зокрема її обсяг, вимоги до змісту і форми доручення про надання правничої допомоги, порядок виконання таких доручень, порядок виклику позивачів, відповідачів та інших учасників, вручення документів, визначає правила дійсності документів та ін. Розділ II регулює окремі процесуальні питання вирішення спорів з іноземними особами, зокрема визначає компетенцію органів та правила підсудності (ст. 22). На відміну від ГПК України Конвенція визначає положення щодо договірної підсудності і встанов-

²¹ Г. Цірат, ‘Особливості застосування ст. II (3) Конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р. у практиці українських судів’ в *Нью-Йоркська конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень: 60-річна історія успіху. Збірник доповідей і статей до VI Міжнародних арбітражних читань пам'яті академіка І. Г. Побірченка* (2019) 46–55.

²² Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж: Конвенція від 21 квітня 1961 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 44. Ст. 2940.

²³ Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 7 жовтня 2002 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/997_619> (дата звернення: 10.06.2020).

лює, що суди можуть розглядати справи й у випадках, якщо є письмова угода сторін про передачу спорів цим судам (ч. 1 ст. 23). При цьому передбачено, що виключна підсудність, що впливає із її норм та внутрішнього законодавства країни, не може бути змінена угодою сторін (ч. 2 ст. 23). Розділ III присвячено визнанню та виконанню рішень.

До правової основи зазначених відносин при розгляді конкретних спорів треба відносити і міжнародні договори про правничу допомогу з різними країнами, укладені Україною. До таких договорів, наприклад, належать договори між Україною та Федеративною Республікою Бразилія²⁴, Республікою Сенегал²⁵, Республікою Індія²⁶, Об'єднаними Арабськими Еміратами²⁷ та ін. Такі договори стосуються питань юрисдикції, виконання доручень, отримання доказів та їх юридичної сили, мирових угод, укладених сторонами спору, тощо, а також визнання та виконання судових рішень.

Важливою складовою правової основи розгляду господарських спорів за участю іноземних осіб має стати Конвенція про угоди про вибір суду²⁸, підписана Україною 21 березня 2016 р., яка досі не набрала чинності. Метою зазначеного документа є встановлення міжнародного правового режиму, який забезпечує надійність та ефективність виключних угод про вибір суду між сторонами у цивільних або комерційних справах, що досягатиметься встановленням єдиного стандарту у питаннях юридичної сили та обов'язковості угод про виключний вибір суду, сенс яких зводиться до свободи у виборі національного суду для розв'язання спорів, що виникли з зовнішньоекономічних договорів або у зв'язку з ними, коли сторони вибирають суд певної держави для розв'язання спору, що виник, виключаючи тим самим юрисдикцію іншого суду, що мав би право розглянути цей спір.

Щодо доцільності долучення зазначеної Концепції до правової основи розгляду спорів свою позицію висловило Міністерство юстиції України в роз'ясненні від 12 червня 2012 р.²⁹, де докладно зазначило характерні риси

²⁴ Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу та правові відносини у цивільних справах від 2 серпня 2018 р. *Офіційний вісник України*. 2020. № 12. Ст. 462.

²⁵ Договір між Україною і Республікою Сенегал про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах від 17 червня 2013 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 76. Ст. 2489.

²⁶ Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу у цивільних і господарських справах від 10 грудня 2012 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 95. Ст. 3525.

²⁷ Договір між Україною та Об'єднаними Арабськими Еміратами про взаємну правову допомогу у цивільних та комерційних справах від 26 листопада 2012 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 18. Ст. 572.

²⁸ Конвенція про угоди про вибір суду від 30 червня 2005 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_004#Text> (дата звернення: 10.06.2020).

²⁹ Перспективи і наслідки підписання Україною Конвенції про угоди про вибір суду: роз'яснення Міністерства юстиції України від 12 червня 2012 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0021323-12#Text>> (дата звернення: 10.06.2020).

Конвенції та дійшло висновку, що участь України у Конвенції сприятиме залученню інвестицій до нашої держави та покращенню інвестиційного клімату, однак досі Конвенція не ратифікована.

Отже, на рівні міжнародних договорів правова основа представлена Угодою про порядок вирішення спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності, та низкою конвенцій, якими закріплені питання вручення за кордоном судових і позасудових документів, отримання за кордоном доказів із торгових справ тощо, міжнародними договорами про правничу допомогу з різними країнами та ін. При цьому напрямом розвитку українського законодавства може бути ратифікація Конвенції про угоди про вибір суду, особливо з урахуванням того, що окремі її положення стосуються тих питань, що неврегульовані законодавством України.

Правова основа розгляду справ за участю іноземних осіб представлена також нормами підзаконних нормативно-правових актів, серед яких Консульський статут України³⁰ та Інструкція про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні та за кордоном³¹, якими передбачено порядок легалізації іноземних документів, що подаються до офіційних органів України.

Серед підзаконних нормативно-правових актів, норми яких опосередковано стосуються розгляду спорів за участю іноземних осіб, можна назвати Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)³², яким передбачено включення до договору (контракту) пункту (розділу) про вибір суду, на розгляд якого сторони будуть передавати спори, що, серед іншого, може містити погоджений сторонами вибір матеріального і процесуального права, яке буде застосовуватися цим судом, та правил процедури судового врегулювання. Водночас зазначене положення потребує уточнення щодо вибору права у випадку передачі спору на вирішення господарському суду. Так, можливість вибору норм права іншої держави при вирішенні спору господарським судом передбачена ч. 5 ст. 11 ГПК України та статтями 5, 8 Закону України "Про міжнародне приватне право", однак у них не конкретизовано можливість вибору матеріального чи процесуального права. При цьому, якщо розгляд справ господарським судом за нормами права іншої держави вже має напрацьовану практику (постанови Касаційного господарського суду від

³⁰ Про Консульський статут України: Указ Президента України від 2 квітня 1994 р. № 127/94 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text>> (дата звернення: 10.06.2020).

³¹ Про затвердження Інструкції про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні та за кордоном: наказ Міністерства закордонних справ України від 4 червня 2002 р. № 113. *Офіційний вісник України*. 2002. № 26. Ст. 1244.

³² Про затвердження Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів): наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 06 вересня 2001 р. № 201. *Офіційний вісник України*. 2001. № 39. Ст. 1784

16 січня 2019 р. у справі № 910/22947/17³³, від 10 квітня 2019 р. у справі № 911/2672/17³⁴), на можливість використання матеріального права зверталася увага і в науковій літературі (Г. Вронська³⁵), то право вибору процесуального права заперечується як законодавством (ст. 9 Закону України “Про міжнародне приватне право”), так і у науковій літературі (С. Теньков³⁶), що відповідає доктрині міжнародного права.

З огляду на зазначене Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) потребує конкретизації в частині рекомендацій щодо формулювання розділу зовнішньоекономічного договору з урегулювання спорів у судовому порядку, зважаючи на неможливість вибору сторонами норм процесуального права при розгляді справи у господарських судах.

До правової основи розгляду господарськими судами спорів за участю іноземних осіб відносяться і конкретні господарські (зокрема й зовнішньоекономічні) договори, в яких сторони у межах, визначених законодавством і міжнародними документами, можуть врегулювати відповідні відносини.

Висновки. Таким чином, аналіз правової основи розгляду господарськими судами спорів за участю іноземних осіб вказує на застосування до таких справ національного режиму провадження, окрім особливостей, які встановлено, зокрема, у: ГПК України (щодо підсудності справ, доказування та доказів, зупинення провадження, залишення позову без розгляду, звернення із судовим дорученням тощо); інших законах (щодо процесуальної правоздатності і дієздатності іноземних осіб, підсудності, виконання судових доручень, банкрутства, застосовуваного права, визнання та виконання рішень судів тощо); підзаконних нормативно-правових актах (щодо порядку легалізації іноземних документів, вимог до змісту контрактів тощо); нормах міжнародних договорів, що стали частиною національного законодавства (щодо юрисдикції та підсудності справ, умов прийняття судом справ до розгляду, порядку надання взаємної правничої допомоги, вручення судових документів, отримання за кордоном доказів, легалізації іноземних офіційних документів, вимог до форми і змісту арбітражної угоди, мирових угод, укладених

³³ Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 16 січня 2019 р. у справі № 910/22947/17 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/79397825>> (дата звернення: 10.06.2020).

³⁴ Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 10 квітня 2019 р. у справі № 911/2672/17 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81402170>> (дата звернення: 10.06.2020).

³⁵ Г. Вронська, “Чи можуть українські суди застосовувати норми права інших країн?” (*Юридическая практика*, 29.08.2019) <<https://pravo.ua/chi-mozhut-ukrainski-sudi-zastosovuvati-normi-prava-inshih-krain/?fbclid=IwAR3SA1DS-hwWu-KI-VvCQ6KVkXcpiXIV7fq7zqlEx2yqwtYuHuB8ofajqw>> (дата звернення: 10.06.2020).

³⁶ С. Теньков, “Справи з іноземним елементом і який суд вирішуватиме спір?” (*Юридичний вісник України*, 19–25.08.2006) <<https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=304701&menu=432679>> (дата звернення: 10.06.2020).

сторонами спору, визнання та виконання судових рішень тощо); господарських договорах (щодо вибору господарського суду, який розглядатиме справу, та матеріального права).

Водночас практика застосування відповідних норм при зверненні до суду іноземних осіб вказує на необхідність подальшої конкретизації окремих положень щодо участі таких осіб у судовому процесі, а саме:

1) на рівні ГПК України:

– уточнення положень щодо підсудності спорів за участю іноземної особи, зокрема доповнення положеннями щодо договірної підсудності з нерезидентом з уточненням питання щодо необхідності врахування контрагентами при визначенні у договорі відповідного пункту правил територіальної підсудності; регламентація питання щодо визначення суду у випадку підсудності справи за місцезнаходженням відповідача, коли він є нерезидентом, а сторони визначили, що справа підлягає вирішенню в господарських судах без уточнення конкретного суду; визначення питання щодо можливості передбачити у договорі будь-який господарський суд в Україні, який буде розглядати справу, чи це може бути тільки суд за місцезнаходженням резидента України; доповнення положеннями щодо підвідомчості спору господарському суду у випадках, якщо сторони не визначили в договорі, який суд розглядатиме спори;

– розширення компетенції господарських судів за допомогою віднесення до їхньої підвідомчості справ у спорах, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності, про оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду;

– доповнення підставами визнання арбітражних угод недійсними та такими, що не можуть бути виконані;

2) на рівні міжнародних договорів:

– ратифікація Конвенції про угоди про вибір суду;

3) на рівні підзаконних нормативно-правових актів:

– конкретизація Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) у частині рекомендацій із формулювання розділу зовнішньоекономічного договору щодо урегулювання спорів у судовому порядку з огляду на неможливість вибору сторонами норм процесуального права при розгляді справи у господарських судах.

Реалізація таких пропозицій сприятиме впорядкуванню законодавства щодо розгляду господарським судом спорів за участю іноземних осіб та надаватиме сторонам спору за участю іноземного елемента додаткові гарантії їхніх прав.

Подальші дослідження правової основи розгляду господарським судом спорів за участю іноземних осіб доцільно присвятити конкретизації як заявлених, так і інших напрямів удосконалення такої правової основи.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Bobkova A, Novoshytska V, 'Iurydyktsiia hospodarskykh sudiv' ['Jurisdiction of Economic Courts'] (2017) 9 Pravo Ukrainy 86 (in Ukrainian).

Conference papers

2. Tsirat H, 'Osoblyvosti zastosuvannia st. II (3) Konventsii pro vyznannia ta vykonannia inozemnykh arbitrazhnykh rishen 1958 r. u praktytsi ukrainskykh sudiv' ['Specifics in Applying Article II (3) of the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards of 1958 in the Practice of Ukrainian Courts'] v *Niu-Iorkska konventsiia pro vyznannia ta vykonannia inozemnykh arbitrazhnykh rishen: 60-richna istoriia uspikhu. Zbirnyk dopovidei i statei do V Mizhnarodnykh arbitrazhnykh chytan pam'iaty akademika I. H. Pobirchenka* [New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards: a 60-Year Success Story. Collected Reports and Articles for the V International Arbitration Readings in Memory of Academician I. H. Pobirchenko] (2019) 46–55 (in Ukrainian).

Newspaper articles

3. Vronska H, 'Chy mozhut ukrainski sudy zastosovuvaty normy prava inshykh krain?' ['May Ukrainian Courts Apply Provisions of Law of Other Countries?'] (*Yurydycheskaia praktyka*, 29.08.2019) <<https://pravo.ua/chi-mozhut-ukrainski-sudi-zastosovuvati-normi-prava-inshih-krain/?fbclid=IwAR3SA1DS-hwWu-KI-VvCQ6KvkXcpiXIV7fq7zq1ex2yggwtyuHuB8ofajqw>> (accessed: 10.06.2020) (in Ukrainian).
4. Tenkov S, 'Spravy z inozemnym elementom i yakyi sud vyrishuvatyme spir?' ['Cases Involving a Foreign Element and Which Court Will Resolve the Dispute?'] (*Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, 19–25.08.2006) <<https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=304701&menu=432679>> (accessed: 10.06.2020) (in Ukrainian).

Antonina Bobkova
Valeriia Novoshytska

LEGAL FRAMEWORK FOR CONSIDERATION OF DISPUTES INVOLVING FOREIGN PERSONS BY AN ECONOMIC COURT

ABSTRACT. Today, one of the urgent and practical tasks faced by our country is to seek the support of foreign investors in solving our socio-economic issues; in this connection

experts believe that a crucial factor for the investors is whether their rights and interests are protected, and this, for its part, depends on the state of the legal framework used for consideration of economic disputes involving investors. Foreign persons have the right to seek protection of their violated rights and interests in an economic court, and to act as defendant or other participant in litigation. At the same time, proceedings in economic courts involving a foreign person have certain specifics enshrined in various legal regulations, international treaties, and agreements of the parties, and case law indicates that there is some complexity and ambiguity in the application of provisions of relevant legislation sometimes making it impossible to effectively protect and promptly resolve a dispute. So far, the issue of the legal framework for consideration of disputes with a foreign element by economic courts has been considered by scientific community only in an indirect manner and has not become the focus of a separate study.

The article aims at generalizing the legal framework for consideration of disputes involving foreign persons by economic courts and providing a substantiation as regards the vectors of development and improvement of relevant legislation of Ukraine, with a view to making economic proceedings look more attractive for foreign investors in terms of seeking protection of their rights and legitimate interests.

Following the study, such results have been obtained: 1) generalization of the legal framework for consideration of disputes with involvement of foreign persons by economic courts, which comprises provisions of the Code of Economic Procedure of Ukraine (Ukrainian CEP), other laws and subordinate legislation, as well as provisions of international treaties which have been made a part of national legislation, and also economic agreements (contracts); 2) substantiation as regards the vectors of development and improvement of relevant legislation of Ukraine: at the level of Ukrainian CEP regarding court jurisdiction of disputes involving foreign persons; expansion of economic courts' competence by making their jurisdiction include cases commenced as regards the disputes arising in connection with implementation of economic activities, as regards challenging of international commercial arbitration awards, as well as regarding recognition and granting of permit for the enforcement of international commercial arbitration awards or decisions of foreign courts; introduction of additional grounds for recognition of arbitration agreements as invalid and unenforceable; at the level of international treaties – ratification of the Convention on Choice of Court Agreements; at the level of subordinate legislation – clarification of the Regulation on the form of foreign economic agreements (contracts) in terms of recommendations for the wording of the foreign economic agreement's clause about resolution of disputes in a court of law, given that the parties are unable to choose the rules of procedural law in case of proceedings in economic courts.

The article suggests that Ukrainian CEP and the Regulation on the form of foreign economic agreements (contracts) should be amended.

KEYWORDS: legal framework; economic court proceedings; foreign person; arbitration agreement.